

УДК 9.93

DOI: 10.30840/2413-7065.4(69).2018.151786

ПЛАН ГЕНЕРАЛА В. КУРМАНОВИЧА ТА ОТАМАНА Ф. ЛЬОНЕРА ЩОДО ПЕРЕХОДУ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ У ПЕРЕДГІР'Я КАРПАТ У КВІТНІ 1919 РОКУ

Михайло ГАЛУЩАКorcid.org/0000-0002-6255-8101

аспірант НДУ

Анотація. У статті автор досліджує погляди керівництва ЗОУНР на воєнну операцію щодо можливого переходу Галицької Армії та Дієвої армії УНР у передгір'я Карпат у квітні 1919 р., яку розробили Начальник штабу Начальної Команди Галицької Армії підполковник Віктор Курманович та отаман Фердинанд Льонер. Це питання було предметом обговорення керівництва обох армій на нараді у Здолбуніві 11 квітня 1919 р.

Автор статті робить висновки, що відхід двох українських армій за Збруч позитивно б вплинув на перебіг військових подій, адже це б призвело до війни між Польщею та більшовицькою Росією, що у кінцевому підсумку збільшило б шанси українців на створення своєї держави. Червона армія у той час мала плани воєнного прориву через Галичину з метою сполучення з комуністичною Угорщиною. Сам же перехід українських армій у передгір'я Карпат давав можливість галицьким та наддніпрянським військовим з часом відновити свою боєздатність. Адже ця місцевість утворювала природні бар'єри у районі Дністра перед переважаючою польською армією. Також українці скоротили б лінію фронту з Польщею.

Проте полковник Віктор Курманович та отаман Фердинанд Льонер у своєму воєнному плані не врахували тих фактів, що понад 40-тисячну українську армію важко було б доволі довго прогнати на невеликій території у передгір'ї Карпат. Також незначною була б мобілізація нових рекрутів.

Своїм небажанням з'єднати дві армії у Галичині чи на Наддніпрянщині та поступитись своїми територіями заради інших керівництво УНР та ЗОУНР фактично взяло на себе основний удар більшовицької навали у 1919 р. і захистило від неї Європу. Однак через це небажання українці втратили всі свої землі.

У червні 1919 р. план походу Галицької Армії у передгір'я Карпат, який розробили підполковник Віктор Курманович та отаман Фердинанд Льонер, активно реалізовувався під час Чортківської офензиви. Також розглядався українськими військовими під час польсько-української війни у 1920 р. Розглядався він і в переддень переходу уряду ЗОУНР за Збруч. Це засвідчує його ефективність.

Ключові слова: ЗУНР; ЗОУНР; Галицька Армія; Віктор Курманович; Фердинанд Льонер; військово-політична думка.

PLAN OF GENERAL V. KURMANOVYCH AND OTAMAN F. LONER ON THE TRANSITION OF THE GALICIAN ARMY TO THE CARPATHIANS IN APRIL 1919

Mykhailo HALUSHCHAK

postgraduate student of RIUS

© Галушак М.

Annotation. *In the article, the author investigates the views of the leadership of the WR UPR on the military operation of the possible transition of the Galician and UPR Armies to the Carpathian foothills in April 1919, which was developed by the Chief of Staff of the Galician Army Lieutenant Colonel Viktor Kurmanovych and Otaman Ferdinand Loner. This issue was the subject of discussion of the leadership of both armies at the meeting in Zdolbuniv on April 11, 1919.*

The author concludes that the withdrawal of two Ukrainian armies across the Zbruch would have positively influenced the course of military events, as this would have led to a war between Poland and Bolshevik Russia, which would have ultimately increased the chances of Ukrainians to create their own state. At that time, the Red Army had plans for a military breakthrough across Galicia to connect with the communist Hungary. The transition of the Ukrainian armies to the foothills of the Carpathians could give Galician and Dnieper refugees a chance to restore their combat capabilities over time. After all, this area created natural barriers in the Dniester region before the prevailing Polish Army. Also, Ukrainians would have cut off the front line with Poland.

However, Colonel Viktor Kurmanovych and Otaman Ferdinand Loner in their military plan did not take into account the facts that it would be difficult to provide a longterm food supply for more than 40,000 Ukrainian soldiers in a small territory in the foothills of the Carpathians. Also, the possible low level of mobilization of new recruits was not considered.

By their reluctance to unite two armies in Galicia or in the Dnieper Ukraine and give away their territories for the sake of others, the leadership of the WR UPR and the UPR, actually took on themselves the main blow of the Bolshevik invasion in 1919 and defended Europe from it. However, because of this unwillingness Ukrainians had lost all their land.

In June 1919, the plan of the Galician Army campaign in the foothills of the Carpathians, developed by Lieutenant Colonel Viktor Kurmanovych and Otaman Ferdinand Loner, was actively implemented during the Chortkiv offensive. It was also considered on the eve of the WR UPR Government transition across the Zbruch, as well as during the Polish-Ukrainian War in 1920. This confirms the effectiveness of the plan.

Key words: *West Ukrainian People's Republic; Western Region of the Ukrainian People's Republic; Galician Army; Viktor Kurmanovych; Ferdinand Loner; military and political thought.*

У літописі «Червоної калини» розміщено статтю Начальника штабу Галицької Армії генерала Віктора Курмановича «Відворот УГА за Збруч» [8], яка розкриває стратегічний план переходу Галицької Армії у район Лавочного – Стрия. 11 квітня 1919 р. на нараді у Здолбунові цей план походу у передгір'я Карпат був запропонований Дієвій армії УНР. Метою плану було скоротити лінію фронту, позбутися одного з двох ворогів і зіштовхнути між собою ворожі армії Польщі та більшовицької Росії. В умовах сьогоденішньої війни з Росією на Донбасі та напружених стосунків з Польщею у питаннях історії та культури перед Україною

знову є актуальним питання готовності захищати територіальну цілісність не лише на східних теренах, але й на західних, щоб не допустити до повторення Андрусівського перемир'я 1667 р. чи Ризького договору 1921 р.

Мета статті – проаналізувати стратегічний план переходу Галицької Армії у передгір'я Карпат, розроблений генералом Віктором Курмановичем та отаманом Фердинандом Лонером, який у середині квітня 1919 р. був запропонований Дієвій армії УНР.

Автор статті ставить перед собою такі завдання: дослідити становище Галицької Армії та Дієвої армії УНР під час

розгляду плану Курмановича–Льонера на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р.; окреслити погляди на його виконання у середовищі керівництва ЗОУНР та УНР; проаналізувати ефективність задуму щодо зосередження українських армій у передгір'ї Карпат та можливий вплив такого розвитку подій на військово-політичне становище у Центрально-Східній Європі.

Українська історіографія налічує чимало праць, присвячених воєнним подіям з історії ЗОУНР навесні 1919 р. Однак і досі немає ґрунтовного аналізу плану Курмановича–Льонера. Значний внесок у висвітлення цього плану вніс сам генерал Віктор Курманович, який розкрив його основні аспекти у своїх спогадах [8]. Матвій Стахів [11] та Ісаак Мазепа [9] у своїх працях висвітлили хід обговорення плану під час спільної наради українських армій у Здолбунові 11 квітня. Історик Олександр Дедик проаналізував реалізацію плану Курмановича–Льонера під час Чортківської офензиви [3; 4]. Окремі аспекти цього питання розглянуто у працях Євгена Чикаленка [13], Лева Шанковського [14], Миколи Капустянського [6], Михайла Омеляновича-Павленка [10] та ін. Основними науковими джерелами для написання статті є опубліковані спогади та архівні матеріали.

Після невдалої спроби Галицької Армії під час Вовчухівської операції взяти в облогу Львів на початку квітня 1919 р. Польське військо почало відтісняти збройні сили ЗОУНР з їхніх позицій. Галичанам було все важче втримати фронт, який складав понад 300 км [15, с. 94]. «Широкий фронт, незабезпечені крила надавалися до прориву чи до обходового наступу», – згадував Віктор

Курманович [8, с. 3]. За даними польського історика Міхала Клімецькі, бойова чисельність галицьких військових у другій декаді квітня складала близько 31–32 тис. солдатів, що становило 55–60% від загальної кількості поляків на Східному та Південному фронтах, а це понад 53 тис. [16, с. 193]. Генерал Віктор Курманович нарікав і на нестачу військових кадрів у запіллі та погане матеріальне забезпечення [8, с. 3]. Також поляки мали сприятливіші умови для переміщення своїх сил, оскільки вони контролювали залізничні шляхи: Новий Санч – Хирів, Краків – Львів, Люблин – Рава Руська, Хирів – Ярослав – Рава Руська. Додалось і до так скрутного становища армії ЗОУНР на Західному фронті і наближення до східних територій Галичини більшовицького війська.

Історик Лев Шанковський зазначає, що у середині квітня 1919 р. головні сили армії УНР залишили більшовикам Поділля і відійшли на Волинь [14, с. 137]. Відтак галичани змушені були частину своїх солдатів перекинути із Західного фронту на Східний, де створили три бойові групи от. Ляера, от. Оробка та от. Мартинювича [14, с. 138]. Чисельність Дієвої армії УНР на середину квітня 1919 р., за даними історика Михайла Ковальчука, була приблизно такою ж, що і на початку червня 1919 р. – 9 тис. солдатів [7, с. 162]. Додавало до всіх турбот командування Галицької Армії і очікування появи на польському фронті Армії Галлера.

Зважаючи на викладене вище, 11 квітня 1919 р. у Здолбунові військове керівництво ЗОУНР та УНР провело нараду щодо подальшої збройної боротьби. Обговорення проходило під головуванням Головного отамана Дієвої армії УНР Симона Петлюри. У ньому також взяла

участь генерал Олександр Осецький, полковник Євген Коновалець, полковник Андрій Мельник, отаман Володимир Оскілко, підполковник В. Фідлер, генерал Михайло Омелянович-Павленко та ін. Основною темою порядку денного було питання вибору стратегії подальшої збройної боротьби. Учасники наради погоджувалися, що «коли не ліквідувати одного з фронтів, то за два-три тижні може наступити катастрофа» [9, с. 175]. Головнокомандувач Галицької Армії Михайло Омелянович-Павленко запропонував армії УНР об'єднати військові сили і разом відійти у передгір'я Карпат у район Лавочного-Стрия, який на середину квітня 1919 р. був все ще під контролем українців.

Задум цієї воєнної операції для Галицької Армії належав отаманові Фердинанду Льонеру, який розробив його, спираючись на ідеї полковника Віктора Курмановича. Перший родом з м. Сараєво. У роки Першої світової війни воював у складі армії Австро-Угорщини, згодом у ЗУНР. У Галицькій Армії мав ранг отамана, з квітня 1919 р. призначений Начальником штабу 1-го Корпусу Галицької Армії. Віктор Курманович впродовж 1908–1912 рр. служив у Генеральному штабі австрійської армії. У роки Першої світової війни отримав звання полковника та разом з Фердинандом Льонером воював на італійському фронті. У ЗУНР Віктор Курманович та Фердинанд Льонер разом формували 1-й Корпус Галицької Армії. З лютого 1919 р. полковника призначили Начальником штабу Начальної Команди Галицької Армії. Фахівець з питань тактичного та стратегічного планування ведення бойових дій [5, с. 2].

Полковник Віктор Курманович вважав, що відхід українських збройних

сил у передгір'я Карпат у квітні 1919 р. зіштовхнув би у збройній боротьбі на Волині та у Галичині поляків та більшовиків. Варто зазначити, що для останніх похід на захід відкривав ще більшу можливість для втілення ідеї світової комуністичної революції. Адже 21 березня 1919 р. у Будапешті було оголошено Угорську Радянську Республіку, яку від більшовицької Росії у цей час розділяла лише територія Галичини. Не виключена можливість, що Червона армія пробувала б прорватися на допомогу комуністичній Угорщині. Командувач Українського фронту Червоної армії Володимир Антонов-Овсієнко згадував, що «допомогти Червоній Угорщині» у той час – була одна з найважливіших задач більшовиків [2, с. 274]. Про це повідомляв і Ленін у своїй телеграмі від 21–22 квітня 1919 р. головнокомандувачу Червоної армії Іоакиму Вацетісу та начальнику військової розвідки Семену Аралову: «Просування в частину Галичини і Буковини необхідно для зв'язку з Радянською Угорщиною. Це завдання треба вирішити швидше» [12, с. 198].

Вважаємо, що збройне протистояння між Військом Польським та Червоною армією виснажило б обидві держави, що згодом давало більше шансів українським військовим на перемогу у війні з ними. Однак Головний отаман Симон Петлюра на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р. не погодився на пропозицію генерала Михайла Омеляновича-Павленка зосередити дві українські армії у передгір'ї Карпат. Визначний політичний діяч Української революції 1917–21 рр. Євген Чикаленко у своєму щоденнику негативно оцінив таке рішення керівництва УНР. «Ліпше було б, якби большевики дійшли до української

території, зайнятої польським військом, – продовжував Євген Чикаленко, – і вступили з ним в боротьбу; тоді поляки мусили б стягати всі сили проти большевиків на Волинь і ослабили б свій львівський фронт на користь галицького війська. А тепер вийшло так, що Директорія обороняє поляків від большевицького наступу зі сходу» [13, с. 61].

Передислокувавшись у передгір'я Карпат, українці звели б свою боротьбу до одного фронту і значно його б скоротили, а тил був би захищений горами. Частина польсько-українського фронту проходила б вздовж річки Дністер, яка навесні розливається і утворює навколо себе болотисту місцевість. У червні – на початку липня внаслідок танення снігів у Карпатах повинь в околицях Дністра триває близько 3-х тижнів. Полковник Віктор Курманович розцінював це як добрий природний захисний бар'єр. На цих територіях також передбачалась організація партизанських відділів [8, с. 4–5]. Права сторона фронту мала межувати з румунською армією, яка на той час не проводила активних збройних дій проти ЗОУНР. Таким чином, фронт скорочувався на третину. З відступом у передгір'я Карпат українці не припиняли б боротьби за звільнення своїх земель по обидва береги Збруча. Втілення стратегічного плану Курмановича–Льонера зберігало одну з основних ідей збройної боротьби Галицької Армії – воювати за свою державу у Східній Галичині.

Зважаючи й на те, що генерал Михайло Омелянович-Павленко навесні 1919 р. просив від керівництва ЗОУНР залагодити усі політичні питання з Румунією та Чехословаччиною [10, с. 176], можемо констатувати, що командування Галицької Армії всерйоз готувалося

до реалізації плану переходу у передгір'я Карпат. Політичне керівництво ЗОУНР 9 травня 1919 р. уклало договір з Чехословаччиною, яка у цей час контролювала Закарпаття. Залізничні шляхи Самбір – Ужгород та Стрий – Мукачів давали можливість галичанам обмінювати нафту з контрольованого Дрогобицько-Бориславського басейну на зброю та амуніцію [8, с. 5].

Варто зазначити, що на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р. розглядався і варіант переходу галицьких військових на Наддніпрянщину. Однак генерал Михайло Омелянович-Павленко відмовив Симону Петлюрі на цю його пропозицію [11, с. 37]. Очевидно, таке рішення було продиктоване небажанням залишати свою територію. Небажання наддніпрянського та наддністрянського керівництва залишити свої землі, щоб зіштовхнути двох ворогів, у кінцевому підсумку призвело до втрати всіх українських земель.

Самі ж галичани у середині квітня 1919 р. не наважилися перекинути всі свої сили у передгір'я Карпат. Однак план Курмановича–Льонера продовжував впливати на військово-політичну думку ЗОУНР. Командування Галицької Армії повернулось до нього на початку червня 1919 р. під час Чортківської офензиви. Попри те, що керівництво Галицької Армії публічно стверджувало, що основний напрямок ведення бойових дій ведеться в сторону Львова, галичани все ж таки намагались спочатку дістатись до військових складів у Лавочному [3, с. 133]. Про що і писав полковник армії УНР Микола Капустянський: «НКГА вела операції, насамперед, за посідання нової бази, бо ні за Збручем, ні в Румунії через різні умови значних

запасів військової техніки отримати не передбачалося» [6, с. 16]. Поповнення боєприпасів відкривало нові перспективи збройної боротьби.

До ідеї військового походу Галицької Армії у передгір'я Карпат політичне та військове керівництво ЗОУНР поверталось і в середині липня 1919 р., перед початком переходу за Збруч. Про це йшлося у доповідній записці підполковника Карла Долежала вищому політичному керівництву ЗОУНР від 15 липня 1919 р. щодо використання Галицької Армії після залишення нею територій Східної Галичини [1]. Шлях до району Стрий–Лавочне мав проходити через Скалу – Чортків – Бучач – Нижнів – Станіславів – Калуш – Долину.

Полковник армії УНР Євген Коновалець у своїх спогадах згадує, що 31 серпня 1920 р. у Празі з'їзд відпоручників українських військових організацій за кордоном також розглядав питання відходу української армії у передгір'я Карпат. Вважалось, що коли українці залишать свої позиції на правому крилі польського фронту і тим самим збільшать загрозу прориву Червоної армії, це скінчило б «байдужість Західної Європи до українських справ». Відтак Антанта мала б організувати нові антибільшовицькі сили, під час чого допомогу на створення своєї армії отримали б і українці. Однак Симон Петлюра відкинув цю пропозицію¹.

Відтак можемо зробити висновки, що пропозиція генерала Михайла Омеляновича-Павленка на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р. командуванню

Дієвої армії УНР про перехід за Збруч була цілком реальною до виконання і мала свої позитиви. Зокрема, природні бар'єри у районі Дністра полегшили б умови спротиву перед переважаючою польською армією; українці б скоротили лінію фронту, а це давало можливість відновити сили. Натомість пропозиція керівництва УНР до Галицької Армії поступитись своєю територією була менш ефективною. Однак можемо стверджувати, що обидві пропозиції призвели б до збройного зіткнення Війська Польського та Червоної армії. Намагаючись з'єднатися з комуністичною Угорщиною, більшовицька Росія розпочала б війну з Польщею. Виснаження двох супротивників збільшило б шанси українців на створення своєї держави.

Однак у своєму воєнному плані полковник Віктор Курманович та отаман Фердинанд Льонер не врахували тих фактів, що понад 40-тисячну армію важко було б доволі довго прогодувати на невеликій території у передгір'ї Карпат (близько 5 тис. км²), яка як тоді, так і тепер не відзначається високою урожайністю. Також мобілізація нових рекрутів була б невеликою.

Пропозиція керівництва УНР Галицькій Армії перейти на Наддніпрянщину, очевидно, також зіткнула б польську та більшовицьку армії. Однак, заважаючи на викладене вище, можемо констатувати, що цей план був менш ефективним. Варто додати, що військо у 9 тис. (УНР) легше перемістити, аніж 31–32 тис. (ЗОУНР).

Позиція керівництва УНР та ЗОУНР тимчасово не відходить зі своїх територій у кінцевому підсумку призвела до втрати держави як такої. Однак можемо констатувати, що цим вчинком

¹ Коновалець. С. 54–55. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FKonovalets_Yevhen%2FPrychynky_do_istorii_ukrainskoi_revoliutsii.pdf

українські армії у 1919 р. взяли на себе основний удар більшовицької навали і захистили від неї Європу. Матвій Стахів зазначає, що тим самим українці підіграли полякам, які хотіли руками українців знищити більшовицьку загрозу [11, с. 203]. Як аргумент наводить факт, що коли у липні 1919 р. Галицька Армія перейшла Збруч, то польська армія не рушила далі.

У червні 1919 р. план походу збройних сил ЗОУНР у передгір'я Карпат активно реалізовувався під час Чортківської офензиви. Розглядався він і в переддень переходу галицького уряду за Збруч та під час польсько-більшовицької війни у 1920 р. Ці факти засвідчують його ефективність.

Ретроспективний аналіз воєнного плану Курмановича–Льонера дає можливість нам здійснити проєкцію у майбутнє, змодельювати та уникнути ймовірних помилок у теперішній збройній боротьбі України за територіальну цілісність і у протистоянні з Польщею у питаннях культури та історії. Ціною незнання помилок, які допустило керівництво ЗОУНР, може бути втрата територіальної цілісності України не лише на східних, але й на західних кордонах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долежалъ К. Рекомендації підполковника Карла Долежала щодо використання Галицької Армії після залишення нею територій Східної Галичини. *ЦДАВОУ*. Ф. 2192. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 64–65.
2. Антонов-Овсиенко В. Записки о Гражданской войне. Том 4. Москва: Государственное военное издательство, 1933. 343 с.
3. Дедик О. Г. Чортківська офензива. Частина І. 2-ге виправлене видання. Львів: Видавництво «Астролябія», 2015. 232 с.
4. Дедик О. Г. Чортківська офензива. Частина ІІ. Львів: Видавництво «Астролябія», 2015. 192 с.
5. Генерал Віктор Курманович. Газета «*Стрілець*». 1919. № 48. 4 с.
6. Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. URL: <http://exlibris.org.ua/kapustianski/325.html>
7. Ковальчук М. Чисельність Армії УНР в Кам'янецьку добу Директорії (червень – листопад 1919 р.) у світлі архівних документів. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. № 12. С. 159–197. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/12.pdf>
8. Курманович В. Відворот УГА за Збруч. Причинки. *Літопис Червоної Калини*. 1934. № 5. С. 3–6.
9. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Том 1. Мюнхен: Прометей, 1950. 210 с.
10. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): документально-художнє видання / упоряд. М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. 608 с.
11. Стахів М. Україна в добу Директорії. Ч. 7. Скрантон, 1966. 432 с.
12. Телеграма В. І. Ленина І. І. Вацетису и С. І. Аралову 21–22 апреля 1919 г. *Директивы командования фронтов Красной армии (1917 – 1922 гг.)*. Сборник документов в 4-х томах. Том ІІ. Март 1919 г. – апрель 1920 г. Ордена Трудового Красного Знамени. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1972. 198 с.
13. Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920 / за редакцією Владислава Верстюка та Марка Антоновича. Київ–Нью-Йорк: Видавництво ім. Олени Теліги, 2005. 639 с.
14. Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. Вінніпег: Воєнно-історична студія, 1974. 396 с.
15. Шумінська Н. В. Динаміка зміни чисельності особового складу Галицької Армії під час україно-польської війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Держава та армія*. 2013. № 752.

C. 91–95. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/67650561.pdf>

16. Michal Klimecki. Polsko-ukrainska wojna o Lwow s Galicie Wschodnia 1918–1919. 291 s.

REFERENCES

1. DOLIEZHAL, K. (1919). Recommendations of Lieutenant Colonel Karl Doliezhahal on the Employment of Galician Army after Leaving the Territory of Eastern Galicia. In: *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. [in Ukr.]
2. ANTONOV-OVSIYENKO, V. (1933). *Notes about the Civil War*. Vol. 4. Moscow: State Military Publishing House, 343 p. [in Rus.]
3. DIEDYK, O. (2013). *Chortkiv Offensive*. Part 1, 2nd ed., revised. Lviv: Astroliabiia, 232 p. [in Ukr.]
4. DIEDYK, O. (2015). *Chortkiv Offensive*. Part 2. Lviv: Astroliabiia, 192 p. [in Ukr.]
5. General Viktor Kurmanovych. (1919). *Strilets*, (48), 4 p. [in Ukr.]
6. KAPUSTIANSKYI, M. (1945). *Campaign of the Ukrainian Army to Kyiv-Odessa in 1919*. [online] Available at: <http://exlibris.org.ua/kapustianski/325.html> [in Ukr.]
7. KOVALCHUK, M. (2007). The Quantity of the UPR Army in the Kamianets Period of the Directory (June–November, 1919) in the Light of Archival Documents. *Zhurnal "Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka"* ("Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics" Journal), [online] (12), pp. 159–197. Available at: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/12.pdf> [in Ukr.]
8. KURMANOVYCH, V. (1934). Return of UGA behind the Zbruch. Reasons. *Litopys Chervonoï Kalyny*, (5), pp. 3–6. [in Ukr.]
9. MAZEPA, I. (1950). *Ukraine in the Fire and Storm of the Revolution of 1917–1921*. Vol. 1. Munich: Prometei, 210 p. [in Ukr.]
10. OMELIANOVYCH-PAVLENKO, M., KOVALCHUK, M., comp. (2007). *Memoirs of the Commander-in-Chief (1917–1920): Documentary Fiction*. Kyiv: Tempora, 608 p. [in Ukr.]
11. STAKHIV, M. (1966). *Ukraine in the Era of the Directory*. Part 7. Scranton, 432 p. [in Ukr.]
12. Telegram of V.I. Lenin to I.I. Vatsetis and S.I. Aralov of April 21–22, 1919. (1972). In: *March 1919 – April 1920 Order of the Red Banner of Labor*, Vol. 2 of *Orders of the Command of the Red Army Fronts (1917–1922)*. Collection of Documents in 4 Volumes. Moscow: Military Publishing House of the Ministry of Defense of the USSR, 198 p. [in Rus.]
13. CHYKALENKO, Ye., VERSTIUK, V., ANTONOVYCH, M., eds. (2005). *A Diary of 1919–1920*. Kyiv–New York: Olena Teliha Publishing, 639 p. [in Ukr.]
14. SHANKOVSKYI, L. (1974). *Ukrainian Galician Army*. Winnipeg: Military-Historical Studies, 396 p. [in Ukr.]
15. SHUMINSKA, N. (2013). Dynamics of Changing the Number of Personnel of the Galician Army during the Ukrainian-Polish War. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. *Derzhava ta armiiia* (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. State and Army). [online] (752), pp. 91–95. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/67650561.pdf> [in Ukr.]
16. KLIMECKI, M. (2000). *Polish-Ukrainian War for Lviv and Eastern Galicia in 1918–1919*. Warsaw, 291 p. [in Pol.]